

Marja Engman

Kvinnan som inte förfärades: Alma Söderhjelm, Arbiter Elegantiarum; forskare i fransk historia¹

Det finns en historia som i en eller annan form är bekant för alla som känner till Alma Söderhjelm. I sina memoarer berättade Söderhjelm hur en vän från aktivistären uttryckt att hon kommit upp sig i världen:

- Jag har hört, att du är prins Wilhelms älskarinna. Då såg jag på honom långt och ingående, skakade på mina vita lockar och sade med en blandning av förebråelse och förundran:
- Tänk, vad du är lite historiskt bildad. Vet du inte ens, att det heter *mätres*?²

Historien skildrar den Alma Söderhjelm som "alla" känner. Den är på sitt sätt kännetecknande och ger läsaren en god uppfattning om den vas tungade och slagfärdiga person som historien handlar om och som var beredd att blotta sig själv och sitt liv. På ett annat ställe i memoarerna återkommer Alma Söderhjelm till hur hennes forskarbana formats av hennes tidsålder och av hennes eget liv:

Mina studier hade ... alltmer fört mig bort från politiken och till personhistorien. Jag såsom så många ungdomar hade först tyckt att människohistorien inte var intressant, jag hade också den fåfängan att inte bli en av dessa skrivande damer som sysslade med historiska kärlekshistorier. Vi voro ju i Finland också bara intresserade av politik. Så småningom hade jag kommit in på personhistorien och kärlekshistorierna följde då med på sladden.

Ty sedan, när man levat ett helt långt liv, förstår man till och med att det inte finns något personligt liv utan kärlek.³

Följden blev att hon kom att skriva om kärlek, och därtill om en av de mest kända kärlekshistorierna genom tiderna.

Något tillspetsat kan man säga att Alma Söderhjelm med sina femton verk har skrivit lika mycket om den franska historien som alla andra finländska forskare tillsammans. Hon rönte uppskattning i de franska forskarkretsarna särskilt för sina tre främsta verk: hennes vid sekelskiftet utgivna doktorsavhandling om pressen under franska revolutionen inklusive detta verks andra del (nyupplaga 1971), arbetet *Fersen et Marie-Antoinette* (1930) och källutgåvan *Marie-Antoinette et Barnave* (1934). Alma Söderhjelm's Fersenforskning och drottningens brevväxling med revolutionsledaren Barnave nämns alltid när man behandlar Marie-Antoinette och kungahusets skeden under de dramatiska åren i början av 1790-talet.

Alma Söderhjelm föddes 1870 i en tjänstemannafamilj med åtta döttrar och tre söner. Hennes skolgång skedde i den svenskspråkiga Fruntimmersskolan i Viborg. Eftersom det vid denna tidpunkt inte fanns några skolor för flickor som ledde till universitetsstudier kompletterade hon skolgången med privatundervisning för att kunna avlägga studentexamen. Därmed blev hon den nittonde kvinna som tog studenten i vårt land. 1894 blev hon filosofie kandidat, 1900 filosofie doktor som den tredje kvinnan i universitetets historia, och 1906 docent i allmän historia.

Alma Söderhjelm kom att fjärma sig från universitetet till följd av processen om huruvida hon skulle få dispens för att söka en professur. Tack vare ett litet resestipendium vistades hon under 1920-talet i Stockholm i ett flertal år. Hon beviljades avsked från sin docentur 1927, efter att ha beslutat att bli fri forskare och författare i Stockholm. Hon återvände dock till universitetsvärlden redan samma år, då

en personell extraordinarie professur inrättats för henne vid det privata svenskspråkiga universitetet Åbo Akademi. I egenskap av innehavare av denna tjänst blev hon Finlands första kvinnliga professor. Efter emeriteringen 1937 bosatte hon sig permanent i Stockholm, där hon dog vid 78 års ålder år 1949.

Forskning i den franska revolutionens press

Alma Söderhjelm inledde sina studier i Helsingfors hösten 1889. Hon åhörde föreläsningar om både franska revolutionens historia och fransk litteratur. Professorn i allmän historia J. R. Danielson var intresserad av franska revolutionen och uppmuntrade sina studenter att ta sig an ämnen som rörde den. Just det året hade det dessutom gått 100 år sedan revolutionen bröt ut. För Alma Söderhjelm kom inledningen på studierna att bli avgörande, och hon blev revolutionsforskare.

Det var inte självklart att hon skulle slå in på forskarbanan. I början av 1890-talet hade nämligen inte en enda kvinna i Finland disputerat för doktorsgraden och varit verksam som universitetslärare. Två av Almas äldre systrar blev lärare, vilket var det vanliga yrkesvalet för kvinnor som bedrivit högre studier. Almas förebild blev emellertid hennes bror Werner, som var universitetslärare. Hon beklagade senare att hon inte börjat läsa litteraturhistoria och riktat in sig på en yrkesbana som teaterkritiker, men vid denna tid fanns dock ännu inga kvinnliga tidningsredaktörer. När Alma Söderhjelm hösten 1895 reste till Paris var hon också en av de första finländska historieforskare som samlade material till sin doktorsavhandling i utländska arkiv, och detta uttryckligen i ämnet allmän historia. Forskare hade tidigare utnyttjat arkiv i Sverige och Ryssland, men forskningsämnen rörde då vanligen det egna landets historia. I slutet av 1890-talet sände Danielson flera studenter till Tyskland, men för att de där skulle stifta bekantskap med nya metoder inom historieforskning och historieundervisning, inte för att forska i Tysklands historia.

När Alma begav sig till Paris hade hon visserligen en förebild på nära håll. Hennes äldste bror Werner, forskare i franska språket, hade i flera år vistats både i Tyskland och i Paris och var professor i Helsingfors. Werner kom även senare under Almas akademiska karriär att bli en viktig vägvisare och inspiratör. Förhållandet syskonen emellan blev dock inflammerat under 1920-talet, då Werner var sändebud i Stockholm och Alma fri forskare och författare i samma stad. I Paris vistades samtidigt med Alma Söderhjelm även andra finländska kvinnor, sångerskor - framför allt Aino Ackté - och bildkonstnärer, men inga forskare.

Som fransk handledare för sitt arbete fick Alma Söderhjelm Alphonse Aulard, Sorbonneuniversitetets förste och mest långvarige professor i franska revolutionens historia. Till sin forskningsinriktning var denne positivist och betonade betydelsen av källkritik och forskning som stöder sig på källor. Under hans ledning publicerades flera källserier som anslöt sig till epokens historia. Han ville också visa att de förändringar som ägde rum under revolutionen inte berörde enbart politiken utan också andra livsområden.

Tiden i Paris blev ett viktigt utvecklingskede för den unga forskaren. Hon visade sin förmåga att bedriva långsiktigt forskningsarbete, och vistelsen i storstaden gjorde henne självständig. Den blyga viborgsflickan med komplex för sin fulhet utvecklades så småningom till den eleganta och slagfärdiga kvinna med världsvana, den kännare av seder och bruk och den smakdomare som Alma Söderhjelm blev ihågkommen som bland sina samtida.

Doktorsavhandlingen *Le régime de la presse pendant la Révolution française* utkom år 1900, och andra delen av arbetet året därpå. Efter läkaren Karolina Eskelin (1895) och historieforskaren Tekla Hultin (1896) blev Alma Söderhjelm den tredje kvinnan som disputerade vid universitetet. Arbetets första del rörde pressens verksamhetsförutsättningar och diskussionen om pressens frihet under de första

revolutionsåren, och den andra delen pressförhållandena under *thermidor* och direktoratet 1794-1799. Pressens villkor under revolutionen och förändringen av dessa hade inte tidigare blivit föremål för systematisk forskning.

Doktorsavhandlingen rönt stor uppmärksamhet i historiska tidskrifter i Frankrike. Publiceringen uppmärksammades även i England och Tyskland. Boken recenserades i sammanlagt över tio tidskrifter. Den viktigaste recensionen var läraren Aulards. Han drog sig till minnes hur han när han hört om ämnet för forskningen ansåg att det tema Alma Söderhjelm valt var för svårt för en utländsk oerfaren forskare, framför allt eftersom presshistorien berörde alla områden av historien. Som handledare hade Aulard också fruktat att forskaren skulle drunkna i sitt digra material. Det färdiga verket visade att hans farhågor varit obefogade. Arbetet var väl avgränsat och hade en klar disposition. Aulard ansåg att den andra delen av verket var ännu viktigare än den första, eftersom ingen tidigare behandlat pressen under de berörda åren.

Enligt Aulard var resultatet "synnerligen fulländat, klart, intressant och historiskt på ett intressant sätt". Aulards uppskattning framgick också av det faktum att han erbjöd sin student arbete med publicering av källmaterial. Alma Söderhjelm ville emellertid återvända till Finland.

Den uppmärksamhet som riktades mot hennes avhandling berodde förutom på intresset för presshistoria och franska revolutionen också på att arbetet skrivits av en utlänning och en ung kvinna. En recensent konstaterade att det måhända var lättare för en utlänning än för en fransman att skriva om revolutionen på ett objektivt sätt. I en recension framfördes kritik mot det faktum att hon i böckerna endast koncentrerat sig på Paris och de beslut som fattats där och inte beskrivit om hur situationen utvecklades i andra delar av Frankrike. En annan recensent hade önskat att författaren skulle komma med en bedömning av vilka av tidningarna under revolutionen som var mest tillförlitliga - ett önskemål som närmast var omöjligt att uppfylla.

Under sin studietid var Alma Söderhjelm aktiv medlem i den nyligen grundade Historiallinen Yhdistys - Historiska Föreningen, en sammanslutning av yngre lärare och studerande. Efter hemkomsten från Paris höll hon i föreningen ett föredrag som publicerades på Danielsons förslag. Hösten 1902 höll hon en föredragsserie vid universitetet kallad "Kulturförhållanden i Frankrike under revolutionen". Den populära serien behandlade förutom pressen även bl.a. salongerna, klubbarna, teatern och de revolutionära kulterna. Serien utkom i bokform året därpå, och boken översattes också till finska. 1905 lät Alma Söderhjelm ge ut ett urval av den revolutionära Mme. Rolands brevväxling i svensk översättning, en förkortad version av det franska originalet.

En forskare av Aulards skola

Alma Söderhjelm s publikationer under det första skedet av hennes forskarkarriär rörde sådana ämnesområden, press- och kulturhistoria, som har fortsatt att intressera forskarna. Den nyaste forskningen har betonat tidningar, klubbar och salonger som ett steg mot det nya samhälle som så småningom tog form i Europa i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Begreppet "die Bürgerliche Öffentlichkeit" som Jürgen Habermas lanserade i slutet av 1960-talet, avser just de institutioner som Alma Söderhjelm behandlade. I sin recension av Alma Söderhjelm s essäsamling om kulturförhållandena i Frankrike betecknade Gunnar Palander (sedermera Suolahti) hennes analys av klubbar och salonger som "individualistisk". Själv efterlyste han ett "kollektivistiskt" grepp enligt sin förebild Karl Lamprecht. Alma Söderhjelm s infallsvinkel ligger givetvis ännu längre från Habermas' begreppsliga och generaliserande sociologiska perspektiv.

En intressantare parallell än Habermas erbjuder kanske den nyaste forskningen om pressen under den franska revolutionen. Också inom presshistorien såg forskarna länge

Ennen ja nyt 3-4/2006 > > > http://www.ennenjanyt.net/2006_3/engman.pdf

revolutionen som en företeelse som förändrade allt. Liksom Alma Söderhjelm konstaterade i sin avhandling övergick man med ett enda språng från *l'ancien régime*:s censur till en helt obegränsad pressfrihet. Under 1970- och 1980-talet har forskningen dock delvis förändrat denna traditionella bild genom att påvisa att "pressrevolutionen" är 1789, liksom många andra aspekter av revolutionen, var kulmen på en lång utveckling, inte ett plötsligt sammanbrott för de gamla institutionerna.

I sin forskning om pressrevolutionen anslöt sig Alma Söderhjelm till Aulards anda. Hennes forskning utgick från hur den tidigare av censuren strängt reglerade pressen förändrades och blev en press av den obegränsade frihetens tid, och hur pressens verksamhetsförutsättningar åter begränsades i samband med det följande maktskiftet. François Furet, som behandlat revolutionsforskningen, har betonat att principer och institutioner samt lagstiftningen - som inte alltid genomfördes - och diskussionen i olika organ för Aulard var viktigare än den faktiska utvecklingen. Alma Söderhjelm pressforskning bar Aulards prägel redan i frågeställningen. Avgränsningen till att undersöka pressens verksamhetsförutsättningar gav henne möjlighet att koncentrera sig på villkoren för pressens verksamhet i stället för dess resultat. Även metodiskt sett stod hon som forskare inriktad på insamling av källmaterial nära båda sina lärare Danielson och Aulard. De studenter som i Tyskland stiftade bekantskap med den kollektivistiska historieuppfattning som företrädades av Karl Lamprecht fjärmades däremot från Danielson. Till dessa hörde Gunnar Palander, som anklagade Alma Söderhjelm för individualism.

Dispenserna: docenturen och professuren

För att kvinnor skulle få tillträde till universitetet krävdes "dispens från deras kön". I fråga om såväl studier som yrkeskarriär var det vanligt att de kvinnor som kom att bli föregångare beviljades dispens, eftersom lagstiftningen inte utvecklats i takt med de förändrade kraven i kvinnornas liv. När Alma 1901 föreslogs utnämnas till docent vid

Ennen ja nyt 3-4/2006 > > > http://www.ennenjanyt.net/2006_3/engman.pdf

universitetet ansågs det att universitetets statuter inte utgjorde ett hinder för utnämningen av en kvinna, men att kejsarens tillstånd behövde inhämtas i ärendet. Vid t.f. kansler V. K. von Plehwes fördragning avlogs hemställningen med hänvisning till 1852 års statuter. För Danielson motiverade von Plehwe avslaget med konstaterandet att om kvinnor kunde bli universitetslärare i Finland skulle kvinnor kräva samma rättigheter också på andra håll i Ryssland. Därtill sade sig von Plehwe ha fått "nog av den familjen".

Själv var Alma Söderhjelm inte politiskt aktiv vid denna tid.

Efter det att de politiska förhållandena förändrats utnämndes Alma Söderhjelm 1906 till docent i allmän historia vid Helsingfors universitet. Därmed blev hon den första kvinnliga docenten i Norden och i Ryska Riket. Bestämmelserna hade däremot inte förändrats under den tid som förflutit. Alma Söderhjelm ansökte på nytt om dispens 1911 för att få reda på om en kvinna hade möjlighet att söka en professur och bli utnämnd till den. Efter en långt utdragen och uppseendeväckande process konstaterades slutligen att en kvinna inte kunde få dispens för att söka en professur. Avgörande blev här juridiska fakultetens ståndpunkt, enligt vilken en kvinna inte kunde avlägga domared för att handha vissa disciplinära uppgifter som tillkom konsistoriet. Lagen ändrades senare, men då var professuren redan besatt.

Att Alma Söderhjelm på grund av sitt kön förvägrats att söka professuren innebar en vändpunkt i hennes yrkesverksamma liv. Hon upplevde att hon inte längre hade universitetets stöd i sitt arbete. Händelsen gav upphov till den utveckling som kom att leda in henne på en andra karriär som författare och journalist.

Från revolutionärer till emigranter

Efter doktorsavhandlingen planerade Alma Söderhjelm att ta itu med ny, omfattande forskning rörande revolutionen. Aulard föreslog att hon skulle fortsätta sin presshistoriska forskning i Frankrike. Alma Söderhjelm kom dock att forska i förbindelserna mellan Sverige och franska revolutionen. Ämnesvalet påverkades även av det faktum att det till en del var möjligt att göra insamlingen av materialet i Stockholm. Där arbetade hon med materialinsamling för Brahestads respektive Jakobstads historia, som hon åtagit sig att skriva då hon inte fick den docentur hon hoppats på.

Jakobstads historia utkom i tre delar under åren 1907-1914. I de två första delarna ligger tyngdpunkten på kulturhistorien, medan den tredje delen i större utsträckning även behandlar den ekonomiska utvecklingen. Brahestads historia gavs ut 1911 på både finska och svenska. Heikki Impivaara, rektor för stadens handelsskola, skrev en lång, i det närmaste mördande kritik i *Historiallinen aikakauskirja*. Enligt honom hade författaren förhållit sig överlägset till den stad hon beskrev, åsidosatt den finskspråkiga befolkningen till förmån för den svenskspråkiga, och ägnat de ekonomiska aspekterna otillräcklig uppmärksamhet. Dessutom visade Impivaara på många fel i fråga om ort- och personnamn.⁴ Alma Söderhjelm skrev över 2 000 sidor lokalhistoria och hörde därmed till de produktiva författarna på detta område. Värdet av Jakobstads historia framgår av det faktum att verket kom ut i nyutgåva så sent som 1974. Brahestads historia kom däremot att utgöra en börda som länge inverkade på hennes möjligheter att få universitetsstipendier. Den negativa kritiken uppmärksammades nämligen också i universitetskretsarna.

I likhet med andra inhemska forskare i allmän historia medverkade Alma Söderhjelm i flerbandsverket *Maailmanhistoria* (1917), med ett bidrag om franska revolutionen. Boken användes länge som lärobok och gavs ut i nytryck (1927). Alma Söderhjelm var dock på väg in på nya spår i sitt litterära arbete. Det första tecknet på förnyelse var essäsamlingen *Napoleons syskon* (1916), som författaren entusiastiskt kallade sin "första

bok". Hon syftade här på den skönlitterära stil som präglade detta verk i jämförelse med det refererande framställnings sättet i hennes tidigare press- och stadshistoriska arbeten. Samtidigt innebar detta för henne en övergång från institutionshistoria till personhistoria. Utgångspunkten för boken var de docentföreläsningar hon hållit några år tidigare. Vid den språkliga utformningen fick Alma hjälp av sin nära vän, den svenske juristen och skådespelaren Ragnar Hyltén-Cavallius, som i sina memoarer berättar att Almas "Viborgssvenska" var hopplös innan han gjorde sina ändringar i texten.

I en annan essäsamling, *Revolutionärer och emigranter* (1918) behandlas som titeln anger såväl de revolutionärer som revolutionsmotståndare och flyende emigranter. Den långa undersökningen om förhållandena mellan Sverige och Frankrike hade lett till en förskjutning i forskarens perspektiv. Denna ändring var också ett resultat av samtidshändelserna och hur dessa återspeglades i Alma Söderhjelm's idévärld. I hennes skådespel *Vägen till friheten* som framfördes och publicerades vid denna tid (1919) är huvudpersonerna republikanskt sinnade ädlingar, som går under när terrorn avgår med segern.

Alma Söderhjelm var på 1910-talet även själv aktiv i politiken och deltog i verksamhet som riktade sig mot den ryska överhögheten. Hon smugglade in förbjudna tidningar som tryckts i Sverige, och under världskriget medverkade hon i Stockholm i biståndsverksamheten för de jägare som var på väg till Tyskland. Efter inbördeskrigets utbrott tog hon tveklöst parti för den vita sidan och skrev efter krigsslutet en bloddrypande artikel där hon krävde vedergällning mot de röda. Revolutionsforskaren visade prov på personligt mod i revolutionens stund, men förstod inte den sociala klyfta som revolutionen i Finland lade i dagen, eller det efterföljande våldet, trots att hon beskrivit dessa företeelser i det franska sammanhanget.

Den nya inriktningen märktes även i form av en övergående tysk orientering. Det är betecknande att Alma Söderhjelm under läsåret 1918-1919 höll sin enda föreläsningsserie som rörde Tysklands historia, närmare bestämt om Bismarck. Kriget och entusiasmen för det tyska ledde till att hennes kontakter till Frankrike bröts för en viss tid. Tyskorienteringen blev dock kortvarig och till skillnad från en del professorskolleger förhöll sig Alma Söderhjelm hela tiden kritisk till nationalsocialismen. Finlands självständighet och de tilltagande finsksinnade stämningarna stärkte däremot ytterligare hennes nära kontakter med det svenska kulturlivet, som hon genom sitt språk upplevde sig tillhöra. Trots att hon närmade sig Sverige behöll hon sitt finska medborgarskap. Alma Söderhjelm gav uttryck för sin patriotism både 1918 och 1939-1945, då hon vid över 70 års ålder höll föredrag och skrev om Finlands sak.

Den nya inriktningen och samtidens händelser inverkade klart även på Alma Söderhjelmns bedömning av franska revolutionen. Denna förändring framgick av det på 1920-talet publicerade översiktsverket *Den franska revolutionen* (1924, nytryck 1930) och *Den stora revolutionen 1-2* (1927-1929). I synnerhet i den senare, omfattande boken fick förutom anhängarna av revolutionen också dess motståndare komma till tals. Forskaren använde även tidningsmaterial. Ett annat sätt att föra in läsaren i händelsernas mitt var att utnyttja samtida brev och memoarer, vilket fick en recensent att med full rätt tala om "förädlad journalistik".

Den stora revolutionen var ett väl skrivet och mångsidigt illustrerat översiktsarbete för den stora publiken. Författaren visade sin djupgående kännedom om revolutionens händelser och personer, men också att hennes uppfattning om revolutionen och dess betydelse hade förändrats. När skrivarbetet drog ut på tiden erkände hon för sin förläggare att arbetet visat sig vara svårare än hon väntat sig:

Det har nämligen varit mig mycket svårt att träffa tonen. Dels för att jag har blivit annorlunda själv, kan inte entusiasmeras av revolutionen. Vi ha sett för mycket för att kunna tro på något och det har varit mig svårt att syssla med detta arbete.⁵

I översiktsverket syntes inte någon påverkan från den nyare forskningen, där vid sidan av de politiska förändringarna och skeendena i Paris även förändringens sociala och ekonomiska orsaker och följder liksom händelserna i landsorten kommit att stå i centrum för uppmärksamheten.

Avslöjare av svenska slottshemligheter

Under närmare tjugo år var Alma Söderhjems vetenskapliga forskning vad den akademiska karriären beträffar huvudsakligen inriktad på förbindelserna mellan Sverige och franska revolutionen. Den första delen av *Sverige och den franska revolutionen* som utkom i slutet av 1920 behandlade Gustav III:s tid. Den andra delen som omfattade förmyndarregeringens tid utkom 1924. Bokserien fullbordades dock inte. Den ursprungliga planen var att verket skulle täcka tiden ända fram till 1809.

Författaren hade använt rikligt med ursprungligt källmaterial från arkiv i Sverige och Frankrike, men undersökningen svarade inte mot de förväntningar som ställts upp. Den blev inte det *magnum opus* som skulle kröna hennes ställning som akademisk forskare. Försäljningen svarade inte heller mot vare sig författarens eller förläggarens förväntningar. Detta misslyckande och i synnerhet det faktum att arbetet avbröts berodde delvis på de andra litterära arbeten som Alma Söderhjelm var sysselsatt med. Senare kritiker har fäst avseende vid att böckerna huvudsakligen byggde på diplomatiska källor och därför ger en snäv bild av förbindelserna mellan länderna.

I början av 1920-talet gav Alma Söderhjelm sig delvis in på ett nytt ämnesområde, nämligen förbindelserna mellan det franska hovet och svensken Axel von Fersen d.y. Under en lång tid utnyttjade hon Stavsunds slotts samlingar, där Axel von Fersens dagboksanteckningar intog en särställning. Den 1755 födde von Fersen fick militärutbildning på kontinenten, kämpade i det nordamerikanska frihetskriget och tjänstgjorde som officerare i Frankrike. Fersen var en av centralfigurerna bakom den franska kungafamiljens misslyckade flyktförsök 1791. Hans samtida liksom senare generationer har särskilt intresserat sig för hans förhållande till drottning Marie-Antoinette.

Under åren 1925-1936 gav Alma Söderhjelm ut en förkortad svensk översättning i fyra delar av von Fersens på franska skrivna dagböcker. Fragment av dagböckerna hade givits ut på 1870-talet, men Alma Söderhjelm bokserie innehöll rikligt med tidigare okänt material. Bonniers förlags förnämliga utgåva blev dock ingen kommersiell framgång. Kostnaderna höjdes av att Alma Söderhjelm för sitt arbete även uppburit ett redigerings- och översättningsarvode. Till följd av den ekonomiska depressionen sköts utgivningen av den sista delen upp, men efter att det ekonomiska läget förbättrats kunde en överenskommelse nås. För Alma Söderhjelm var det så viktigt att arbetet slutfördes att hon inte begärde något arvode. Verket var inte någon vetenskaplig textedition, och den franske professorn Albert Mathiez uttryckte i sin recension åsikten att det var en besynnerlig idé att ge ut Fersens franskspråkiga dagboksanteckningar och brev i förkortad form i svensk översättning: "Man skulle aldrig tro att denna fröken en gång hade åhört föreläsningar vid Sorbonne." I eftervärldens ögon är verkets största brist att det inte försetts med ett personregister.

Originalmaterial av det slag som Mathiez eftertraktade ingick i Alma Söderhjelm forskningsarbete *Fersen et Marie-Antoinette* som utgavs i Paris 1930. Det innehöll förutom dagboksfragment en mängd brev skrivna av Fersen och dennes släktingar, särskilt brev till systemen Sophie Piper. I motsats till vad forskningen i de flesta tidigare

fall kommit fram till intog Alma Söderhjelm ståndpunkten att den svenske greven var drottningens älskare. Denna uppfattning har godtagits av många senare forskare. Hon fick medhåll av bland andra den österrikiske författaren Stefan Zweig, vars stora verk *Marie-Antoinette* utkom år 1932. Enligt Zweig tydde även innehållet i brevväxlingen mellan Marie-Antoinette och hennes mor kejsarinnan Maria Theresia på att de haft ett mycket nära förhållande. Alma Söderhjelm forskning visade att "den heliga legenden" om Fersens trubadurkärlek till den ouppnåeliga Marie-Antoinette inte motsvarade verkligheten. Alma Söderhjelm beklagade för sin del att förordet till Zweigs bok, där han nämner henne, utelämnats i den svenska utgåvan. Själv konstaterade hon att Zweig var "en utmärkt kompilatör, en briljant stilist", men ingen egentlig forskare.

Fersen et Marie-Antoinette rönt stor uppmärksamhet i Frankrike, och Alma Söderhjelm inbjöds därför senare att hålla en föreläsning i ämnet vid Sorbonne. Bara ett halvt år efter Alma Söderhjelm bok gav fransmannen Émile Baumann ut ett eget arbete om drottningen och Fersen, för vilket han använt material som den godtrogna Alma hade gett honom tillgång till. Verket var i det närmaste ett plagiat. Baumanns verk har fallit i glömska, Zweigs fascinerande porträtt av drottningen ges fortfarande ut i nya upplagor, men Alma Söderhjelm bok utgör ett vetenskapligt grundläggande verk i ämnet. Denna uppfattning har senast framförts av amerikanen H. Arnold Barton i dennes monografi om von Fersen, liksom av redaktören för *Svenskt biografiskt lexikon* Bengt Hildebrand, som konstaterat följande:

Alma Söderhjelm har likväl större förtjänster om Fersenforskningen än någon annan genom det enorma material hon dragit fram och den mångsidiga belysning därav, som hon givit, samt genom lyckliga arkivfynd.

Fersen medförde till Sverige en samling brev, som hävdades vara skrivna av Marie-Antoinette under revolutionen. Framläggandet av bevis för att breven var äkta och utgivandet av breven kom att bli en tredje höjdpunkt under Alma Söderhjelm

forskarkarriär. Under 1910-talet hade fragment av breven publicerats i bokform, varefter påståenden framförts om att breven var förfälskningar. På grund av världskrigets utbrott kunde inte den slutgiltiga utredningen ske förrän på 1930-talet, då tre franska experter kunde bekräfta brevens ursprung och äkthet. Verket *Marie-Antoinette et Barnave* kastade ytterligare ljus över försöken att med diplomatiska och militära medel rädda kungafamiljen efter den misslyckade flykten.

Betydelsen av texteditionen framgick av det faktum att den gavs ut i en ansedd fransk serie och fick lovord i de franska recensionerna. Texten refererades och kommenterades på många håll. Georges Lefebvre, Aulards efterträdare som redaktör för serien, påpekade att han alltid trott på brevens äkthet. Recensenterna betonade hur verket bidrog till att belysa revolutionsförloppet enskildheter. Alma Söderhjelm fick även inbjudan att ansluta sig till andra historieforskare vid *Institut de France*. Även i Sverige fick boken ett entusiastiskt mottagande. Nils Forssell höjde närmast boken till skyarna och framhöll utgåvans betydelse:

Boken om Marie-Antoinette och Barnave kan sägas vara själva inseglet på Alma Söderhjelmns författargärning, beviset på hennes ställning som historiker av europeiskt mått. Ty den vittnar om att författarinnan lyckligen fullbordat en hel vetenskaplig kampanj på den franska hävdaforskningens egna domäner ... Det är en på sitt område epokgörande insats i fransk historieforskning som alltså slutförts av svensk vetenskap, en företeelse som torde sakna motstycke i våra lärda annaler.⁶

Verket utkom i en svensk parallellutgåva, *Marie-Antoinettes hemlighet* (1934). Alma Söderhjelmns arbete uppmärksammades även i Finland, och hon fick ett stipendium för en forskningsresa till Frankrike. År 1933 vistades hon som gäst vid universitetet i Grenoble och presenterade där sin forskning kring breven. För inbjudan svarade Barnaveforskaren Jean-Jacques Chevalier.

Professuren

I slutet av 1927 inrättades för Alma Söderhjelm en professur i allmän historia vid Åbo Akademi. Bakom grundandet stod affärsmannen Ernst Dahlströms äldste son Carl-Johan (Caj) Dahlström, som förmådde sin faster Ellen Dahlström att ge en "jättedonation" för professuren. Den Dahlströmska släkten hade även tidigare gjort betydande donationer av medel och fastigheter till förmån för det tio år gamla universitetet. Donationen gavs offentlighet i samband med promotionen hösten 1927 utan att donatrix' namn avslöjades.

Däremot angavs Alma Söderhjelm som blivande innehavare av professuren, vilket inte varit brukligt i Akademin trots att universitetet redan hade erfarenhet av donationsprofessorer.

Alma Söderhjelm hade hoppats att professuren skulle omfatta endast den nyare tidens historia, men bestämmelserna om kompetenskraven för lärare i historia ledde till att lärostolens område kom att bli hela den allmänna historien. På så sätt kunde det säkerställas att den nya professorn hade tillräckligt många studenter. Professorstiden i Åbo omfattade tio år. Att ämnet saknade en egen institution och litteratur beredde till en början vissa svårigheter. Under hela perioden uppgick Alma Söderhjelm studenter till mellan 40 och 50. I undervisningen låg tyngdpunkten på Frankrikes historia, vanligen den nyare tidens historia. För sina studenter startade Alma Söderhjelm en klubb i franska språket, i vilken man ägnade sig åt historisk terminologi.

I förhandlingarna om professuren hade Alma Söderhjelm fått tillstånd till en två månaders nedsättning av tjänstgöringsskyldigheten per läsår. Detta ledde till ett ansträngt förhållande till de andra professorerna. Missnöjet med arrangemanget uttrycktes särskilt tydligt av professorn i nordisk historia P. O. von Törne, som ofta fick träda till som tentator och granskare av avhandlingar pro gradu. Som kvinna i den

Ennen ja nyt 3-4/2006 > > > http://www.ennenjanyt.net/2006_3/engman.pdf

manliga akademiska miljön väckte hon uppmärksamhet på många sätt, och man visste inte riktigt om man skulle behandla henne som professor eller professorska.

Efter Stockholm och Paris lyckades Alma Söderhjelm inte finna sig tillrätta i Åbo. Den stora lägenhet för vilken hon tagit lån blev hon tvungen att sälja efter borgenären Ellen Dahlströms död i början av 1930-talet. Därefter bodde hon på olika adresser i Åbo och använde till slut vid sina vistelser i staden ett litet rum som var reserverat för henne på hotell Hamburger Börs. Tiden i Åbo möjliggjorde dock att hon kunde färdigställa arbeten som avbrutits och arbeta med viktiga källutgåvor.

Personskildringar och hovskvaller

De hemliga förbindelserna mellan drottningen och revolutionärerna blev ämnet för Alma Söderhjelm's sista vetenskapliga verk som rörde de revolutionära skeendena. Till den tidens händelser återvände hon senare enbart i ett antal essäer. Samlingen *Kärlek och politik* (1933) behandlade förutom Frankrikes historia även gestalter i Sveriges historia, nämligen förhållandet mellan Gustaf Mauritz Armfeldt och prinsessan av Sagan samt Georg Carl von Döbelns ridderliga uppvaktning av Sophie Piper. I sin följande essäsamling *Prinsar och prinsessor av Corsika* (1935) återvände Alma Söderhjelm till Napoleons syskon, som hon behandlat två decennier tidigare. Även om motivkretsen var densamma var det fråga om en ny bok, eftersom strukturen och greppet var annorlunda. Utgångspunkten var inte längre Napoleons syskons levnadsöden, utan historiska situationer som avlöste varandra. Helheten var litterärt njutbar och boken kan betecknas som den enhetligaste och mest välskrivna av Alma Söderhjelm's essäsamlingar.

Följande essäsamling skildrade den följande generationen av slakten Bonaparte, Napoleons syskonbarn. *Av Bonaparternas ätt* utkom 1936. Essäsamlingen *Spel och verklighet* (1941) koncentrerade sig på fransk historia under revolutions- och

Ennen ja nyt 3-4/2006 > > > http://www.ennenjanyt.net/2006_3/engman.pdf

Napoleontiden. Några recensenter jämförde den med Lenotres produktion från seklets första decennier som kallats "la petite histoire". En del av kritikerna tyckte om boken, medan några klagade på slarvfel, och en ansåg att det var fråga om kuriositetsjakt.

Den sista essäsamlingen *Gustaf III:s syskon* (1945) väckte större uppmärksamhet i Sverige än de tidigare verken som rört Frankrikes historia. Centralfigurer var Gustav III:s bröder hertigarna Carl (Karl XIII) och Fredrik Adolf samt systemen Sophia Albertina. Boken gav en ensidig bild av perioden, det mesta handlade om kärlekshistorier och intriger. De politiska händelserna och syskonens andra strävanden fanns bara i bakgrunden. Omfattningen av den uppmärksamhet som boken rönt framgår av att den recenserades i ett trettiotal tidningar. Recensenterna splittrades i två läger. Vissa ansåg att boken kanske var litet löst sammanfogad, men belyste människorna och livet under 1700-talet på ett underhållande sätt. Andra retade sig till och med på ämnesvalet. Uppsaladocenten Sven Ulric Palme, som tidigare varit kritisk mot Alma Söderhjelm's produktion, ansåg att boken var en bagatell utan stora linjer och motsvarade svunna tiders skvaller speglar:

I vår tid sköter veckotidningarna den saken i stället, men det kan inte förnekas att de där vid lag får ett gott stöd av historikerna. Genom att syssla med hovskvaller om döda kungar och länge kallnade mätresser ger nämligen de åt dagens skvallerkrönika en betydelse, som den egentligen borde få umbära.⁷

Palmes kritik av "skandalkrönikan" var hård, men man kan hålla med honom om att läsaren tröttnar på småskvallret och eskapaderna.

Under åren efter emeriteringen skrev Alma Söderhjelm tre biografier: *Georg Carl von Döbeln* (1937), *Carl Johan* (1939) och *Oscar I* (1945). Boken om Oscar I gav hon ut tillsammans med den svenske forskaren Carl-Fredrik Palmstierna. Om von Döbelns militära karriär hade hon rätt litet att säga, men boken gav en ny och fullständigare

bild av människan bakom de krigiska insatserna. Underrubriken för *Carl Johan* var "ett karaktärporträtt" och boken påminner ställvis om en historisk roman. I recensionerna jämfördes den med det verk av forskaren och i det närmaste hovhistorikern Torvald T:son Höjer vars första del utkommit samtidigt. Jämförelsen var inte till fördel för Alma Söderhjems bok, som karakteriserades som "ett osammanhängande hastverk".

Samarbetet med Carl-Fredrik Palmstierna kom till på förläggaren Tor Bonniers förslag. Palmstierna hade forskat i epokens historia och hade nära förbindelser till kungahuset. Författarna fick tillgång till släkten Bernadottes arkiv. Alma Söderhjelm skrev drygt hälften av texten och behandlade Oscar I:s uppfostran, personlighet, intressen och familjeliv, medan Palmstierna skrev om kronprinsens och kungens officiella uppdrag samt in- och utrikespolitik. Det praktfulla verket gavs ut till hundraårsminnet av Oscar I:s tronbestigning. Boken väckte stor uppmärksamhet i Sverige, liksom i Norge och Danmark. En dansk översättning utkom 1946. Recensionerna var övervägande positiva, eftersom Palmstiernas del ansågs vara klar och saklig. Däremot ansågs Alma Söderhjems del vara alltför stor och de talrika detaljerna göra hennes avsnitt närapå långtråkiga. Historikerna förhöll sig mer kritiskt till boken än dagstidningarnas recensenter. Höjers anmärkningar i *Svenska Dagbladet* gällde Alma Söderhjems avsnitt. Enligt honom visade hon en obenägenhet att hålla sig till ämnet och hade alltför ofta drunknat i "oändliga skildringar av hjärtligt ointressanta festligheter med transparanger och illuminationer". Samtidigt försummade hon många av kronprinsens viktiga uppdrag. Dessutom anklagade Höjer författaren för ett "oerhört slarv i detaljer".

Den lundensiske radikale historikern Per Nyström anslöt sig till Höjers kritik. Han karakteriserade boken som en "dyr spekulationsbok som endast kunde inköpas av bibliotek och välsituerade familjer". Palmes recension i *Stockholms-Tidningen* gav upphov till en lång diskussion. Trots kritiken berömde Palme Alma Söderhjelm för

hennes psykologiskt skarpsynta reflexioner. Ett exempel var hur den ursprungligen liberale kronprinsen efter Karl XIV Johans död lade sig till med många av sin autokratiske fars drag. Udden i Palmes kritik var närmast antimonarkistisk och riktad mot Alma Söderhjelmns bedömning av Oscar I:s betydelse. Enligt Palme var biografen misslyckad eftersom den inte visade hur liten betydelse kungen haft i tidens ekonomiska och sociala omvälvningar. Alma Söderhjelm fann Höjers kritik i *Historisk tidskrift* förkrossande: "Prof. Söderhjelmns kapitel vanprydas ... av en påfallande vårdslöshet i detaljuppgifter med rader av sakfel, som man kunde förstå och förlåta hos en intresserad historisk dilettant, men som stöta hos en akademisk lärare med nyare historia som specialitet."

De böcker Alma Söderhjelm skrev under sina sista år kom till dels eftersom skrivandet för henne var ett sätt att leva, dels eftersom hon behövde pengar. Även hennes huvudsakliga förläggare, Albert Bonnier Ab i Stockholm och Holger Schildt Ab i Helsingfors ville att den populära författaren skulle producera fler böcker, både med tanke på försäljningssiffrorna och för att de skulle kunna hjälpa författaren som de väl kände. I de sista böckerna följde Alma Söderhjelm den metod som hon beskrev som en variation på Kajsa Wargs "man tager":

Jag arbetar nämligen inte som andra människor, i synnerhet inte när jag skriver historia. Min bok om Döbeln är gjord medvetet på denna metod. Jag skrev först ihop boken precis som jag tyckte och allt vad jag då visste. När hela boken var skriven, började jag på att skriva in vad jag fick veta för nytt och ersatte det felaktiga med det riktiga. Men precis som det föll, här eller där.⁸

Metoden syntes också i resultatet.

I sina böcker förlitade sig Alma Söderhjelm i hög grad på icke tillförlitliga brev och memoarer, och de fel som förekom i detta material kom ofta att överföras direkt till

hennes egna texter. Alma Söderhjelm personlighet som forskare kan sägas rymma två sinsemellan motstridiga sidor. Å ena sidan var hon en noggrann källutgivare som höll sig troget till texten, å andra sidan en slarvig skribent som i ett brev till sin förläggare erkände att hon "av distraktion (?)" när som helst skrev Karl den Store i stället för Karl XII. Detta kan dels förklaras med att hon i sitt arbete med källutgåvorna även hade skickliga medarbetare, dels med att hon med tilltagande ålder blev alltmer vårdslös.

Skådespelarmanuskript och kåserier

Teatern hörde till Alma Söderhjelm intressen under hela hennes liv. Hon var en flitig teaterbesökare i såväl Viborg, Helsingfors, Stockholm som Paris. I början av 1920-talet entusiasmerades hon också att skriva för teatern, men de enda skådespel som kom att uppföras var *Vägen till friheten*, som spelades i Helsingfors, och *Klockan åtta*, skriven i samarbete med Leif Björkman, som sattes upp på Åbo Svenska teater. Alma Söderhjelm manuskriptsamling innehåller flera andra skådespel, men trots att förhandlingar fördes om dessa blev de inte uppförda på scenen. Hennes krönikospel om Marie-Antoinette och von Fersen uppfördes i Sveriges Radio 1943.

Alma Söderhjelm verkade också länge som teaterkritiker. Under åren 1917-1920 skrev hon för den finlandssvenska *Svenska Tidningen* om teaterföreställningar framför allt på Svenska Teatern. Senare medarbetade hon i *Ny Tidning* och en kort tid i *Idun*. Även i *Svenska Pressen* i Helsingfors bidrog hon med återkommande artiklar i teaterfrågor. Hon skrev upprepade gånger om villkoren för skådespelarens arbete och om den trollkrets som var förknippad med teatern. I början av 1920-talet deltog hon i utarbetandet av manuskriptet för en film av Mauritz Stiller på grundval en roman av Selma Lagerlöf. Enligt Alma Söderhjelm själv blev det kvar endast några scener av det arbete hon utfört. Vänskapen med Stiller förde henne närmare den nya konstformen

och hon skrev flera artiklar i ämnet. Vid en tidpunkt planerade hon ytterligare ett filmmanuskript.

Från början av 1920-talet till mitten av 1940-talet var Alma Söderhjelm en flitig och populär skribent i dagstidningar och damtidningar. Hon började som teaterrecensent i *Svenska Tidningen*, men så småningom var det kåserierna som blev hennes varumärke. Efter flyttningen till Stockholm började hon 1921 kåsera i *Dagens Nyheter* under rubriken "Det främmande ögat". I kåserierna såg hon på Sverige och svenskarna "med främmande ögon" i egenskap av nykomling i staden. I jämförelse med hennes senare kåserier var tonen bitisk. Ofta pekade hon på svenska besynnerligheter, men det hände också att hon utgöt sig över finländarna. Vid samma tid började Alma Söderhjelm skriva för tidens ledande damtidningar *Idun* och *Husmodern* samt veckotidningen *Vecko-Journalen*. Tidvis skrev hon också för dagstidningarna *Nya Dagligt Allehanda* och *Aftonbladet*. Efter att hon tillträtt sin tjänst som professor i Åbo skrev hon kåserier i den lokala tidningen *Åbo Underrättelser* i ett par års tid. Efter emeriteringen medverkade hon i *Svenska Pressen* i Helsingfors under åren 1937-1942.

I kåserierna diskuterade hon i huvudsak relationer människor emellan, problem rörande kvinnor och män, gifta och ogifta. Ibland berörde hon också konflikten mellan husmödrar och yrkeskvinnor. En egen grupp texter gällde bjudningar och umgängeskunst eller etikettsfrågor överlag. Ämnet för kåserierna var rätt sällan historia, men skribenten kunde någon gång hänvisa till sin goda kännedom om sedvänjor och sällskapsliv under 1700-talet eller jämföra nordiska förhållanden med franska. Alma Söderhjelm's kåseri om konversationskonsten på 1700-talet fick recensenten Eskil Källquist att tänka på gustavianerna och Leopolds lärodikter, men i ännu högre grad Anna Maria Lenngren. Damerna hade det gemensamt att "den kvinnliga intuitionen på ett så charmerande sätt bryter sig mot ett klart intellekt". Kåseriernas popularitet framgår av att de sammanställdes till åtta kåserisamlingar. När Alma Söderhjelm var som mest produktiv, vid övergången mellan 1930- och 1940-talet,

talade recensenterna om årets "Almasamling". Samlingarnas betydelse framgår av det faktum att de recenserades i flera svenska tidningar, och recensenterna var ofta tidens ledande kåsörer. Bland dem kan nämnas Barbro Alving, signaturen "Bang", och författaren Bo Bergman, som konstaterade att Alma Söderhjelm inte längre var främmande utan hade blivit en av "de våra".

Till Alma Söderhjelmns övriga arbete i tidningsvärlden hörde också hennes verksamhet som societetsreporter. Här märks särskilt hennes reportage om de kungliga - framför allt prins Wilhelm - och presentationerna av rika och förnåma personers hem. I *Åbo Underrättelser* presenterade hon bland annat konstnärerna Nils von Dardel, Wäinö Aaltonen och Karl Gerhard. En gammal vän, som Alma ofta och i varma ordalag skrev om var Albert Engström. En särställning i fråga om personporträtten intogs av författarprinsen Wilhelm, som hon hade lärt känna i början av 1920-talet. Hon skrev om prinsen ett tjugotal gånger, i huvudsak under de år som hon före Åbo-perioden bodde i Stockholm.

När inflationen tilltog i Finland och Alma Söderhjelmns resestipendium motsvarade en bråkdel av dess forna värde blev hon tvungen att se sig om efter nya sätt att klara ekonomin i det dyra Stockholm. Romanen *Kärlekens väninna* skrev Alma Söderhjelm till julen 1922 under kort tid efter en resa till Paris. Boken var vågad på många sätt. I bokens första del skildrade Alma Söderhjelm genomskinligt sitt eget liv i Helsingfors i början av 1910-talet. Även om hon hade ändrat detaljerna svarade konstellationen med ogifta kvinnor och gifta män i gemensamt politiskt arbete mot verkligheten. Det bekräftas också av det sätt på vilket hon tio år senare i sina memoarer skildrade sin närmaste krets.

En del av de finländska och svenska recensenterna berömde bokens stil och moraliska kurage, men i boulevardtidningarna gavs Alma Söderhjelm epitetet "perversitetens prästinna". I de privata kommentarerna tog många avstånd från boken, och den

tidigare aktivistkollegan Elin Nylander skrev att hon var "skräckslagen" efter att ha läst den. Mottagandet av romanen fick sin speciella prägel av att författaren inte var vilken debutant som helst, utan en känd femtioårig docent som föreslagits för en professur. Boken sålde bra och Alma Söderhjelm räknade ut att hon inom loppet av tre månader tjänat 5 000 kronor - "Jag som inte hade bröd för dagen!" .

Den följande romanen *Den flygande holländaren* (1923) utspelade sig huvudsakligen i konstnärskretsar i Stockholm. En av huvudpersonerna hade förhållanden med både kvinnor och män och synnerligen extravaganta beteendemönster skildrades. En del av recensenterna ansåg att den var bättre komponerad än den föregående, medan andra menade att *Kärlekens väninna* genom dess självutlämnande karaktär var en starkare roman.

De följande romanerna *Unga träd* (1925), *Elsbets och min hemlighet* (1927) och *Guldskrinet* (1930) gav inte upphov till uppståndelse av liknande slag som de föregående. Boken *Unga träd*, som på ett empatiskt sätt skildrade unga aktiva i jägarrörelsen, fick ett gott mottagande i Finland. *Elsbets och min hemlighet* rönt uppskattning för den psykologiska skarpsynthet som kom till uttryck i boken.

Alma Söderhjelm gav ut sin memoarserie *Mitt liv 1-3*, *Mina sju magra år* och *Åbo tur och retur* under åren 1929-1938. De psykologiskt träffsäkra personskildringarna utgör porträtt av bestående kulturhistoriskt värde. Seriens första del, som behandlade barndomen och skoltiden, uppskattades särskilt i Finland och beskrevs av Anna-Maria Tallgren som "ett litet mästerverk". Den sista delen har i Åbo blivit något av en klassiker. I den lättade professorn vid Åbo Akademi sitt hjärta och beskrev den vantrivsel hon hade känt i den småstadsmässiga och knutpatriotiska staden.

De sista åren

Alma Söderhjelm tillbringade sina sista levnadsår i Stockholm. Hon besökte Paris för sista gången våren 1938, fick då en hjärtattack och vårdades på det berömda Amerikanska sjukhuset. Om denna händelse - på samma sätt som när det gällde andra skeden i hennes liv - rapporterade hon för den svenska publiken i *Vecko-Journalen*.

Under krigsåren utförde hon ett uppoffrande arbete för Finlands sak i Sverige. Hon både höll föredrag i Stockholm och företog föredragsturnéer runt om i landet. Hon besökte sjukhus och försökte på sin bristfälliga finska hjälpa de finländska sårade och invalider som vårdades där. För sina insatser i krigstid tilldelades Alma Söderhjelm på sin 75-årsdag kommendörstecknet av Finlands Vita Ros. På sin bemarkelsedag fick hon också en festskrift med hyllning av två prinsar - målarprinsen Eugen och prins Wilhelm - samt konstnärs- och historikervänner.

Sjukdomarna och den höga åldern kuvade till slut den ihärdiga forskaren och författaren, som uppnått den högsta åldern av alla i syskonskaran. De sista åren tillbringade Alma Söderhjelm i Saltsjöbaden utanför Stockholm, där hon dog den 17 mars 1949. Begravningen ägde rum i Trons kapell på Skogskyrkogården i Stockholm. Urnan fördes till Finland och sänktes i släktgraven på Sandudds kyrkogård. För släktingarna talade överste Walter Nordgren. Enligt en skildring av händelsen ägnades "en gripande hyllning Alma Söderhjelmns minne av Hedvig Gebhard och Hanna Asp som framförde en hälsning från de sista av dem som ännu är i livet av de första kvinnliga studenterna."

Alma och hennes omgivning

Alma Söderhjelm var en studerad kvinna. Det var ett val hon gjort redan tidigt när hon med kejserlig dispens begav sig till Kejserliga Alexandersuniversitetet för att studera och 1895 fortsatte sina studier vid Sorbonne. Trots motgångarna var det forskarbanan som blev hennes första yrkeskarriär. Hennes andra karriär tog sin början på 1910-talet, Ennen ja nyt 3-4/2006 > > > http://www.ennenjanyt.net/2006_3/engman.pdf

när hon trots sina försök inte kunde söka en professur och från Helsingfors universitets sida endast fick höra att hon var behörig att bestrida en personell extraordinarie professur. Denna möjlighet kom aldrig att förverkligas. Även vid Åbo Akademi förblev Alma Söderhjelm en utomstående, på grund av såväl sin extraordinarie professur, sitt kön som sin umgängeskrets. Hon var ett undantag i den manliga akademiska miljön.

Hennes andra karriär, som essäist, populärhistorisk skribent, författare och kåsör fick sin början i slutet av 1910-talet, men den slog ut i full blomstring i 1920-talets Stockholm för att fortsätta till slutet av hennes liv. Alma Söderhjelm var aldrig någon kvinnosakskvinna. Hon försvarade kvinnors lika rättigheter att bedriva studier och ägna sig åt ämbetsmannabanan, men ansåg att kvinnor när rösträtten väl uppnåtts kunde klara sig med egna krafter. Ett framåtskridande i karriären förutsatte visserligen att bestämmelserna ändrades, vilket även Almas egna erfarenheter visade.

I synnerhet i de kåserier som Alma Söderhjelm skrev för damtidningarna förhöll hon sig ambivalent till kvinnor, gifta och ogifta. När allt kommer omkring var kanske hennes ideal en karriärkvinna som både var framgångsrik i yrkeslivet och klarade av plikterna i hemmet. Almas egen inställning framgår av att hon länge hade hushållerskor som skötte hemmet för den jäktade historieforskaren och författaren.

En tragedi i Alma Söderhjelm's liv var att hon, i varje fall enligt tidens krav, inte var någon skönhet. Däremot var hon kvinnlig och älskade vackra kläder, silkesstrumpor och gredelina underkjolar - något som en professor från hennes Helsingfortid kom ihåg flera decennier senare. Hon väckte uppmärksamhet genom sin uppenbarelse och drog blickarna till sig i mängden.

Hennes privatliv var lika färgstarkt som hennes person. Alma Söderhjelm stack inte under stol med sina erövringar. De personer som stod henne nära beskrev hon på ett

rättframt sätt i sin omfattande memoarserie. Till byggandet av en image hörde även anekdoterna, vilka det gavs prov på ännu på 1990-talet då jag samlade material för min doktorsavhandling.

Det är svårt att jämföra Alma Söderhjelm med andra finländska kvinnliga forskare under samma tid. Närmast henne kommer kanske den svenska forskaren och läraren, fil.dr. Lydia Wahlström som bedrev forskning delvis i samma epok som Alma Söderhjelm, men skilde sig från henne genom sin religiösa livsåskådning. Alma framstår som typisk i sin egenskap av just historiker. Många av de kvinnor som tidigt disputerat för doktorsgraden och blivit innehavare av professurer var nämligen verksamma på detta område. De antika språken ingick inte i flickskolornas läroplan, och för de moderna språkens del höll de första lärostolarna på att inrättas vid denna tid. Kulturforskning och antropologi innebar arbete i sådana förhållanden som inte ansågs lämpliga för kvinnor. Det var mot denna bakgrund som historieforskning och litteraturhistoria vid sidan av vissa naturvetenskaper och medicin kom att bli domäner för de första akademiskt utbildade kvinnorna.

En annorlunda forskare

I 1920-talets akademiska värld blev Alma Söderhjelm alltmer isolerad. Genom sitt kön, sin tilltagande ålder och sina forskningsteman fick hon en placering vid sidan av huvudfåran i den finländska forskningen. I ett Finland som nyligen vunnit sin självständighet var det vetenskaper och teman med nationell inriktning som ansågs vara centrala. Inom historieforskningen prioriterades Finlands historia, politisk och social historia. De nationalistiska stämningarna märktes också i en favorisering av finskspråkiga och finsksinnade forskare. Med sin forskning om den franska drottningens kärleksförhållanden, sitt kåseriskrivande och sin orientering mot Sverige var Alma Söderhjelm en främmande fågel i denna miljö.

Många forskare som inlett sin forskarbana inom allmän historia övergick i och med att Finland blev självständigt till att forska i Finlands historia. Även som läroämne vid universitetet blev det egna landets historia betydligt viktigare än tidigare. Mot denna bakgrund förblev Alma Söderhjelm trogen den forskningsinriktning hon valt. Att undervisa i allmän historia vid Åbo Akademi visade sig vara svårare än väntat på grund av brist på litteratur och källmaterial. Å andra sidan hade hon ett ringa antal studenter, och i samband med tjänstens inrättande hade hon med hänvisning till sina oavslutade skriftliga arbeten krävt att få ett två månader kortare läsår än sina professorskolleger. Sett ur dagens perspektiv var det i det närmaste fråga om en forskarprofessur.

Alma Söderhjelmns utanförskap kommer till uttryck även såtillvida att hon medverkade i endast en festskrift för en historieforskare, att hon inte hörde till de vetenskapliga samfunden på området och i allmänhet inte publicerade sin forskning i facktidskrifter eller serier på området. Många av hennes verk för den breda publiken kan dessutom betraktas som riktade till en läsekrets i Sverige och inte i Finland. Alma Söderhjelmns umgängeskrets omfattade konstnärer, författare och teaterfolk. Hennes värld var en värld av kärlek och mänskliga relationer, i många avseenden den privata sfär som lyfts fram av kvinnoforskningen. Även om hon var förtrogen med sällskapslivets spelregler, var den akademiska världens forbundenhet, kylighet och stelhet henne främmande. Som lärare framhöll hon betydelsen av seminariearbetena och visade intresse inte bara för studenternas studief framgång utan också för deras privata bekymmer.

1700-talet var Alma Söderhjelmns århundrade. Även till sin livsåskådning var hon ett barn av upplysningstiden. Olof Lagercrantz var inte ensam om sitt omdöme när han konstaterade följande:

En 1700-talsdam har jag känt, Alma Söderhjelm. Kring henne tyckte jag alltid att det var full sommar ... Hon var en stor konversatör, som en dam med Gustav III och Axel von Fersen bland vännerna måste vara, och de stunder - de

var många och långa - då hon var i centrum i någon vitter krets var, skulle jag tro, hennes lyckligaste... Kvickhet och mod var för henne de högsta dygdena, och mått med de måtten var hon en mycket dygderik dam.⁹

Marja Engman är filosofie doktor, hennes specialområde är kvinnliga historiker.

Översättning från finska: Staffan Martikainen och Max Engman.

Litteratur

Engman, Marja, *Det främmande ögat. Alma Söderhjelm i vetenskapen och offentligheten*. Svenska litteratursällskapet, Helsingfors 1996.

Forsell, Nils, recension, *Stockholms-Tidningen* 27.9 1945.

Lagercrantz, Olof, *Dagbok*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1989.

Palme, Sven Ulric, recension, *Dagens Nyheter* 13.12 1934.

Söderhjelm, Alma, *Mina sju magra år*. Albert Bonniers förlag, Stockholm 1932.

Söderhjelm, Alma, *Åbo tur och retur*. Albert Bonniers förlag, Stockholm 1938.

Noter

¹ Artikeln bygger på författarens avhandling Engman, Marja, *Det främmande ögat. Alma Söderhjelm i vetenskapen och offentligheten*. Svenska litteratursällskapet, Helsingfors 1996.

² Söderhjelm, Alma, *Mina sju magra år*. Albert Bonniers förlag, Stockholm 1932, s. 143.

³ Söderhjelm, Alma, *Åbo tur och retur*. Albert Bonniers förlag, Stockholm 1938, s. 187.

⁴ Impivaaras kritik var hård och ingående, men boken hade sina brister. Alma Söderhjelm var trött och befann sig i en svår livssituation, och hennes nära vän Walter Ekström stod för registret i slutet av boken. För professor Oscar Nikula berättade Alma Söderhjelm på 1930-talet att manuskriptet till bokens senare del efter utgivningen återfunnits under hennes madrass. Impivaaras klander avsåg uttryckligen den senare delen av verket, som han fann oerhört slarvig. Intervju med Oscar Nikula 1989.

⁵ Alma Söderhjelm för Bertel Appelberg 17.5.1924, Söderström & Co:s arkiv.

⁶ Nils Forsell, recension, *Dagens Nyheter* 13.12.1934.

⁷ Palme, Sven Ulric , recension, *Stockholms-Tidningen* 27.9.1945.

⁸ Söderhjelm, Alma, *Åbo tur och retur*. Albert Bonniers förlag, Stockholm 1938, s. 157.

⁹ Lagercrantz, Olof, *Dagbok*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1989, s. 112. Tidigare publicerat i Svenska Dagbladet 14.2.1954.